

УДК 669.15-194.53:669.15-784-194

**Е. В. Парусов, к. т. н.; В. В. Парусов, д. т. н., проф.; Л. В. Сагура, к. т. н.;
І. М. Чуйко, к. т. н.**

МЕХАНІЗМ ПЕРЛІТНОГО ПЕРЕТВОРЕННЯ У ВУГЛЕЦЕВІЙ СТАЛІ

Описано дислокаційний механізм перлітного перетворення у вуглецевій сталі. Генезис пластинчатого перліту визначається плоскополігональними стінками з дислокацій, які утворюються за термопластичної деформації, зумовленої процесом охолодження аустеніту. Показано, що кристалізація пластинчатого перліту відбувається, у першу чергу, за рахунок поздовжнього зростання пластинчатих зародків цементиту, а в другу чергу, – за рахунок поперечної кристалізації пластин цементиту і фериту, яка, ймовірно, протікає за механізмом роздільної кристалізації пластин цементиту і фериту за рахунок перенесення вуглецю від аустеніту до цементиту через феритні пластини в межах міжпластиночної відстані.

Ключові слова: перлітне перетворення, дислокаційний механізм, вуглецева сталь.

Існує багато теорій утворення перліту [1]. Слід зазначити, що переважно ці теорії містять фізико-математичні моделі процесів перлітового перетворення аустеніту в сталі.

Необхідно підкреслити, що перліт є бікристалом [1], що складається з кристалів фериту і цементиту, проте механізм утворення пластинчастого перліту вивчений на сьогодні недостатньо повно.

Відомий дислокаційний механізм утворення перліту [2, 3]. Пластинчаста морфологія цементиту і фериту в перліті зумовлена такими особливостями механізму перетворення: термопластичною деформацією переохолодженого аустеніту, зумовленою процесом його охолодження, і утворенням полігонізованої структури у вигляді плоских дислокаційних стінок, перпендикулярних площинам легкого ковзання; регулярним розташуванням (відстанню) в аустеніті плоских дислокаційних стінок, яке визначається термодинамікою процесу і тим менше, чим більше переохолодження аустеніту; пружною взаємодією дислокацій, що становлять плоскі стінки, з атомами вуглецю і утворенням унаслідок цього плоских зародків цементиту.

Згідно з [4] залежність міжпластиночної відстані в перліті від ступеня переохолодження підпорядковується параболічному закону, згідно з яким найбільші значення міжпластиночної відстані в перліті відповідають малим переохолодженням, а найменші – великим переохолодженням, тобто швидкість зміни міжпластиночної відстані зменшується зі збільшенням переохолодження. Із підвищенням швидкості охолодження аустеніту за температур нижчих A_1 міжпластиночна відстань у перліті зменшується. Це можна пояснити меншим розвитком процесів анігіляції дислокацій зі зростанням швидкості термопластичної деформації, зумовленої швидкістю охолодження [5]. При цьому логічно припустити, що міжпластиночну відстань у перліті визначають відстанню між плоскополігональними стінками в аустеніті, сформованими перед перетворенням його в перліт.

Підтвердженням дислокаційного механізму перлітного перетворення в сталі У8А є те, що в процесі термопластичної деформації, зумовленої охолодженням від 950 °С до 670 °С з середньою швидкістю 40 °С/год, а потім із піччю, аустеніт має різну структуру залежно від масивності (розмірів) суміжних зразків, відібраних від квадрата 10×10 мм: у масивному (7...8 мм) зразку – мала кількість структурно вільного фериту і перліту, а в тонкому (0,4...0,5 мм) – суцільна цементитна сітка і перліт [6]. Це пояснюють тим, що в тонких

зразках полегшено виток дефектів кристалічної решітки на їхню поверхню, отже, меншу кількість вуглецю пов'язано з дефектами і більша його кількість (порівняно з масивним зразком) перебуває у твердому розчині, сприяючи пересиченню аустеніту (порівняно з масивним зразком) вуглецем і утворенню цементитної сітки по межах перлітних колоній.

Згідно з [7], однорідний (гомогенний) аустеніт завжди перетворюється в пластинчатий перліт, а неоднорідний аустеніт при всіх ступенях переохолодження – у зернистий перліт.

Науково-технологічні розробки зі швидкісного електропатентування вуглецевих сталей [8, 9] також можна трактувати із залученням дислокаційного механізму перлітного перетворення. Ці розробки полягають у такому: гомогенний аустеніт доєвтектоїдної сталі необхідно переохолодити без його розпаду до інтервалу температур 300...600 °С. Після переохолодження одну частину зразків охолоджували на повітрі протягом часу, необхідного для завершення розпаду аустеніту, а потім у воді; іншу частину після певної паузи за температури переохолодження піддавали швидкісному електронагріву. Було показано, що аустеніт одної частини зразків розпадався за кінетикою, близькою відповідній ізотермічній діаграмі, а іншої частини – в інтервалі температур ~ 500...670 °С, при чому час перетворення аустеніту в перліт у другому випадку становив 1...2 с. Мікроструктура електропатентованої сталі 60 представлена на рис. 1 [8].

Рис. 1. Мікроструктура електропатентованої сталі, $\times 30000$

З урахуванням отриманих даних запропонований нами механізм кристалізації пластинчатого перліту доцільно розглянути після викладу закономірностей гомогенного розпаду аустеніту на зернистий перліт.

Згідно з [10], у зернистий перліт гомогенний аустеніт перетворюється лише після термоциклічної обробки (ТЦО) в інтервалі температур, обмежених A_1 і M_n , і ізотермічної витримки за верхньої температури циклу. У роботі [11] було показано, що структура сталі У8 після одного термоциклу гомогенного аустеніту в ізотермічних середовищах (від 300 до 700 °С), подальшій витримці протягом 10 і 20 с і загартування у воді має вигляд, представлений на рис. 2.

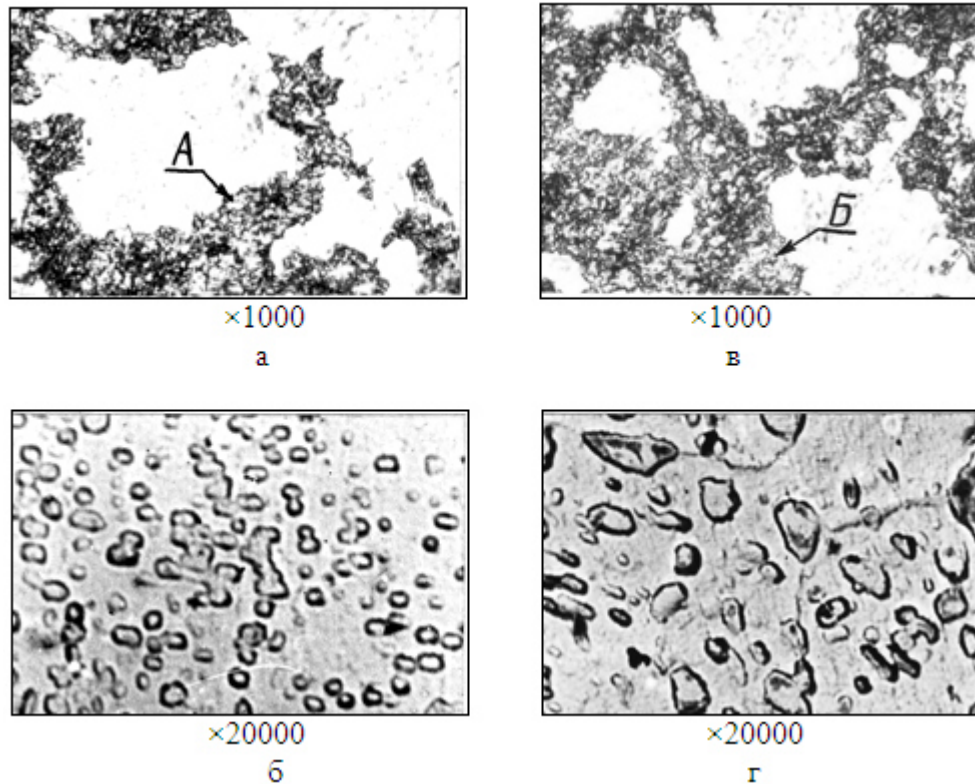

Рис. 2. Мікроструктура високовуглецевої сталі після підстужування до 300 °С та відігріву з подальшою витримкою протягом 10 (а, б) та 20 (в, г) секунд за 700 °С та загартування в воду: б, г – мікроструктури ділянок А та Б відповідно

Як видно з рис. 2, мікроструктура сталі складається зі світлих ділянок, що представляють собою безструктурний мартенсит, і темних ділянок – дрібнодисперсного зернистого перліту. У роботі [11] отримання такої мікроструктури пояснюють тим, що утворення зернистого перліту відбувається безпосередньо під час розпаду гомогенного аустеніту, а не шляхом утворення пластинчастого перліту й подальшої його трансформації в зернистий перліт.

Однак потім було встановлено [10], що морфологія перліту (пластинчата або зерниста) залежить від тривалості витримки за верхньої температури циклу попередньо переохолодженого до нижньої температури циклу аустеніту вуглецевої сталі.

Цей науковий факт можна пояснити так: за малої тривалості витримки (3 с) за 700 °С попередньо переохолодженого аустеніту сталі У8А й подальшому охолодженні на повітрі утворюється пластинчатий перліт, а за витримки 10 с починається сфероїдизація структури, яка повністю завершується за витримки 140 с. Логічно припустити, що в процесі ТЦО на плоских дислокаційних стінках спочатку утворюються пластинчаті зародки цементиту, які сфероїдизуються завдяки виникненню в процесі повного циклу ТЦО комірчастої дислокаційної субструктури.

Отже, запропонований нами механізм кристалізації пластинчастого перліту можна викласти так.

1. У процесі термопластичної деформації, що виникає під час охолодження гомогенного аустеніту, утворюються плоскополігональні дислокаційні стінки, які взаємодіють з атомами вуглецю γ -фази і за температури, нижчої за A_1 , стають центрами зародження пластин цементиту.

2. У першу чергу, кристалізація пластинчастого перліту відбувається за рахунок поздовжнього росту пластинчатих зародків цементиту, а потім – за рахунок поперечної кристалізації, пластин цементиту, що виникли, і фериту в межах міжпластинчатої відстані.

Поперечна кристалізація пластин цементиту і фериту пов'язана з дифузійним

перенесенням вуглецю від аустеніту до цементиту через феритний шар (пластини). При цьому за практично однакових температур коефіцієнт дифузії вуглецю у фериті на два порядки вище, ніж в аустеніті [12]. По мірі дифузії вуглецю у фериті від аустеніту до цементитних пластин відбувається потовщення пластин цементиту й подальше перепакуння $\gamma \rightarrow \alpha$ решітки. Отже, перлітне перетворення аустеніту відбувається за механізмом роздільної кристалізації пластин цементиту і фериту [13].

За температури мінімальної стійкості переохолодженого аустеніту (500...530 °С) максимальна швидкість перетворення його в пластинчастий перліт зумовлена мінімальною відстанню між пластинчастими зародками цементиту, унаслідок чого істотно скорочуються шляхи дифузії вуглецю під час запропонованого механізму його перетворення.

Висновки

1. Генезис пластинчатого перліту визначається плоскополігональними стінками з дислокацій, які утворюються під час термопластичної деформації, зумовленої процесом охолодження аустеніту.

2. За температури аустеніту нижчої за точку A_1 плоскополігональні дислокаційні стінки стають центрами зародження цементитних пластин.

3. Міжпластиночна відстань у перліті визначається відстанню між плоскополігональними стінками в аустеніті, сформованими перед перетворенням його на перліт.

4. Кристалізація пластинчатого перліту відбувається, у першу чергу, за рахунок торцевого (поздовжнього) зростання пластинчастих зародків цементиту, а в другу чергу, – за рахунок поперечної кристалізації пластин цементиту і фериту, яка, імовірно, протікає за механізмом роздільної кристалізації пластин цементиту і фериту за рахунок перенесення вуглецю від аустеніту до цементиту через феритні пластини в межах міжпластиночної відстані.

5. За температури мінімальної стійкості переохолодженого аустеніту (500...530 °С) максимальна швидкість перетворення його на пластинчастий перліт зумовлена мінімальною відстанню між пластинчастими зародками цементиту, унаслідок чого істотно скорочуються шляхи дифузії вуглецю під час запропонованого механізму його перетворення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Счастливцев В. М. Перлит в углеродистых сталях / [В. М. Счастливцев, Д. А. Мирзаев, И. Л. Яковлева и др.]. – Екатеринбург. : УрО РАН, 2006. – 311 с.
2. Парусов В. В. Морфологические особенности перлита при превращениях гомогенного аустенита / В. В. Парусов // Сб. Фундаментальные и прикладные проблемы черной металлургии. – Днепропетровск: Визион. – 1998. – Вып. 2. – С. 355 – 364.
3. Губенко С. И. Деформация металлических материалов / С. И. Губенко, В. В. Парусов. – Днепропетровск: Арт-пресс, 2006. – 316 с.
4. Парусов Э. В. Влияние режимов охлаждения на превращения аустенита в перлит / Э. В. Парусов, В. В. Парусов, Л. В. Сагура, А. И. Сивак // Строительство, материаловедение, машиностроение: Сб. научн. тр. – 2011. – Вып. 58. – С. 527 – 531.
5. Парусов В. В. Влияние скорости достижения температур изотермического превращения аустенита на дисперсность перлита в углеродсодержащих сталях / В. В. Парусов, В. А. Олейник, Ж. А. Борисова, Г. В. Галенко // Сб. Производство и свойства термически обработанного проката: Металлургия. – 1988. – С. 39 – 41.
6. Парусов В. В. Развитие теоретических представлений о перлитном превращении в сталях / В. В. Парусов, Э. В. Парусов, О. В. Парусов, Л. В. Сагура, И. Н. Чуйко, А. И. Сивак // Фундаментальные и прикладные проблемы черной металлургии : Сб. научн. тр. – 2013. – Вып. 27. – С. 200 – 204.
7. Гуляев А. П. Металловедение / А. П. Гуляев. – М. : Металлургия, 1986. – 542 с.
8. Гриднев В. Н. Электронномикроскопическое исследование структуры электроотпущенной стали / В. Н. Гриднев, Ю. Н. Петров // Вопросы физики металлов и металловедения. – 1964. – № 19. – С. 79 – 86.
9. Гриднев В. Н. Перспективы применения скоростной электротермической обработки в производстве стальных канатов / В. Н. Гриднев, Ю. Я. Мешков, Н. Ф. Черненко, Д. И. Никоненко // Стальные канаты. – 1971. – № 8. – С. 292 – 300.

10. Парусов В. В. Разработка высокоэффективных процессов термической обработки мелкосортного проката и катанки и их промышленное освоение: дис. ...доктора тех. наук : 05.16.01 / Парусов Владимир Васильевич. – Д., 1989. – 413 с.
11. Долженков И. И. Исследование механизма и кинетики образования структуры зернистого перлита при термической обработке катанки и проволоки: дис. ...кандидата тех. наук : 05.16.01 / Долженков Игорь Иванович. – Днепропетровск, 1986. – 122 с.
12. Бокштейн Б. С. Диффузия в металлах / Б. С. Бокштейн. – М. : Metallurgiya, 1978. – 248 с.
13. Бунин К. П. О зарождении и строении перлита / К. П. Бунин, Ю. К. Бунина, В. И. Мазур // МиТОМ. – 1971. – № 10. – С. 6 – 7.

Парусов Едуард Володимирович – к. т. н., старший науковий співробітник відділу термічної обробки металу для машинобудування, +380 56 776 82 28, tometal@ukr.net.

Парусов Володимир Васильович – д. т. н., проф., завідувачий відділом термічної обробки металу для машинобудування, +380 56 776 82 28, alyance2000@ukr.net.

Сагура Людмила Володимирівна – к. т. н., старший науковий співробітник відділу термічної обробки металу для машинобудування, +380 56 776 82 28, 095 591 77 50, slv_metal@mail.ru.

Чуйко Ігор Миколайович – к. т. н., науковий співробітник відділу термічної обробки металу для машинобудування, +380 56 776 82 28, ichuuko@mail.ru.

Інститут чорної металургії ім. З. І. Некрасова Національної академії наук України (ІЧМ НАНУ).